

ZBIGNIEW K. ZUZIAK*

EKOLOGICZNE DEFINIOWANIE URBANISTYKI

ECOLOGICAL DEFINITION OF URBAN SCIENCES

Streszczenie

Niniejszy artykuł autor dedykuje Profesorowi Tadeuszowi Bartkowiczowi jako wyraz wdzięczności za to, że nauczył swoich studentów szanować wartości decydujące o harmonii środowiska i wskazał im drogę uprawiania sztuki urbanistycznej, na której wiedza i umiejętności inżynierskie spotykają się z poetyką wrażliwością, a projektowanie miasta jest zarazem formą dotykania rzeczywistości i przybliżania jej do archetypów, jakimi od zarania kultury urbanistycznej wyrażano szacunek i podziw wobec praw natury.

Z perspektywy ekologicznej, urbanistyka to umiejętność budowania struktur podtrzymujących życie miejskie i sterowania ich rozwojem zgodnie z prawami natury i kultury oraz nauka o podstawach racjonalnego wykonywania tych zadań w ramach różnorodnych instytucji społeczeństwa obywatelskiego. W ujęciu tym kryteria ekologiczne muszą być logicznie skojarzone z pozostałymi wymiarami przestrzeni urbanistycznej, czyli innymi podstawowymi aspektami „porządku urbanistycznego”: kulturowym, społecznym, technicznym, ekonomicznym, prawnym, politycznym i menedżerskim.

Słowa kluczowe: struktura przestrzenna miasta, planowanie przestrzenne, rozwój zrównoważony, urbanistyka

Abstract

This paper is dedicated to Professor Tadeusz Bartkowicz one of the author's masters who taught us – his students and followers – how to practice the art of urban planning and design with high sensitivity to these values which decide upon the harmony of the environment. In his vision of urbanism, knowledge and technical skill meets sensitivity to the poetics of urban space. In this school of thought, designing of the city implies decision making process including both: “the touch of urban reality” and constant reinterpretation of the archetypes which – from the beginning of urban culture – expressed respect to the laws of nature.

From ecological perspective, urbanistica is the art of building structures sustaining urban life and controlling their development according to the law of nature and culture and the science on the principles governing rational performance of these tasks within the framework of various institutions of civic society. In this approach, ecological criteria must be logically related to other basic dimensions/aspects of “urbanistic order”: cultural, social, technological, economic, legal, political and managerial.

Keywords: urban spatial structure, spatial planning, urban sciences, sustainable development

* Dr hab. inż. arch. Zbigniew K. Zuziak, prof. PK, Instytut Projektowania Miast i Regionów, Wydział Architektury, Politechnika Krakowska.

Motto:

Jednym z grzechów śmiertelnych kultury współczesnej jest to, że małodusznie unika ona frontalnej konfrontacji z wartościami najwyższymi. A także aroganckie przeświadczenie, że możemy obyć się bez wzorów (zarówno estetycznych, jak i moralnych), bo rzekomo nasza sytuacja w świecie jest wyjątkowa i nieporównywalna z niczym. Dlatego właśnie odrzucamy pomoc tradycji, brniemy w naszą samotność, grzebiemy w ciemnych zakamarkach opuszczonej duszyczki.

Istnieje błędny pogląd, że tradycja jest czymś podobnym do masy spadkowej i że dziedziczy się ją mechanicznie, bez wysiłku, dlatego ci, którzy są przeciw dziedziczeniu i niezasluzonym przywilejom, występują przeciw tradycji. A tymczasem w istocie każdy kontakt z przeszłością wymaga wysiłku pracy, jest przy tym trudny i niewdzięczny, bo nasze małe „ja” skrzeczy i broni się przed nim.

Zbigniew Herbert, *Labirynt nad morzem*

Fundacja Zeszytów Literackich, Warszawa, 2000, s. 91

Dedykacja-przesłanie

Wypowiedź tę dedykuję Profesorowi Tadeuszowi Bartkowiczowi – jednemu z moich Mistrzów, który skierował moje zainteresowania w stronę urbanistyki i sprawił, że poznawanie prawidłowości rządzących rozwojem miast i studiowanie metod ich projektowania i planowania stało się moją pasją.

Profesorowi zawdzięczam to, że w poszukiwaniu własnej formuły, która ujmowałaby istotne wyznaczniki naukowej i zawodowej tożsamości naszej dyscypliny, staram się dobrać pozornie przeciwstawne nurty doświadczenia i kreowania miejskiej przestrzeni tak, aby – w miarę możliwości – układały się one w spójną całość. Własnym przykładem Profesor wskazywał – i wciąż wskazuje nam, swoim uczniom – że prawdziwe uprawianie urbanistyki wymaga nie tylko wiązania teorii z praktyką, ale także kojarzenia wiedzy i umiejętności inżynierskich z poetycką wrażliwością. Tylko w ten sposób profesjonalne decyzje projektowe i planistyczne mogą aspirować do miana sztuki urbanistycznej.

Herbertowski postulat „dotykania rzeczywistości” – z refleksją nad wartościami nadającymi sens przestrzeni zamieszkiwania – jest tym wspólnym mianownikiem nauki, poezji i sztuki, dzięki któremu możemy nieco przybliżyć miejską rzeczywistość do archetypów, jakimi od zarania kultury urbanistycznej wyrażano szacunek i podziw wobec praw natury.

Taki jest też sens przesłania prezentowanego tutaj kierunku myślenia o związkach pomiędzy ekologią i urbanistyką. Nazwałem go umownie „ekologicznym definiowaniem urbanistyki”, co oznacza zamiar poszukiwania odpowiedzi na pytanie o rolę, jaką współczesne wyzwania ekologiczne mogą – lub raczej powinny – odegrać w interpretowaniu zawodowej i naukowej tożsamości naszej dyscypliny.

Propozycja ukierunkowania tych poszukiwań jest następująca. Ekologiczne myślenie zaznacza swoją obecność w urbanistyce, wpływając na sposób:

- definiowania jej podstawowych kategorii, takich jak: przestrzeń, wartość przestrzeni urbanistycznej, rozwój, wzrost, struktura i forma urbanistyczna,
- określania współzależności pomiędzy podstawowymi „wymiarami urbanistyki”,
- projektowania instrumentarium polityki przestrzennej/narzędzi sterowania zmianami w przestrzeni urbanistycznej,
- interpretowania logiki struktury i formy urbanistycznej, czyli formułowania proekologicznych zasad projektowania i planowania urbanistycznego.

Takie ukierunkowanie wywodu wynika z przekonania, że w przypadku przestrzeni miejskiej dyskusja nad problematyką ochrony środowiska w planowaniu przestrzennym

wymaga również rozważenia szerszego tła, na jakim zarysowuje się podstawowy „szkielet konstrukcyjny” współzależności pomiędzy ekologią a urbanistyką. Przyjmuję, że dla ekologicznego definiowania urbanistyki znaczenie kluczowe ma koncepcja „przestrzeni ekologicznej” i jej wpływ na sterowanie zmianami w zagospodarowaniu przestrzennym miast i obszarów zurbanizowanych.

1. Przestrzeń ekologiczna a wartości przyrodnicze, kulturowe i rynkowe

Przestrzeń ekologiczną wyznaczają wzajemne relacje między człowiekiem a jego środowiskiem naturalnym. Wyznacznikami tych relacji są:

- 1) zmiany w strukturach organicznych i nieorganicznych,
- 2) przepływy energii, materii, informacji i kapitału oraz
- 3) zmiany wartości, jakie towarzyszą zmianom w zagospodarowaniu przestrzennym i odpowiadającym im transakcjom.

W gospodarce rynkowej zmiany tych wartości wyraża się w kategoriach ekonomicznych. Próbuje się im nadać wymiar pieniężny, ale ich zasięg, skala i charakter zazwyczaj wymykają się wycenom rynkowym, dlatego powinny być one mierzone w kategoriach ekologicznych.

Pojęcie przestrzeni ekologicznej wiąże się ściśle z kategorią dobra publicznego. To z kolei wpływa na związki pomiędzy ekonomiką przestrzeni ekologicznej a ekonomiką dobra publicznego. Z kolei płynność relacji pomiędzy ekologicznymi i kulturowymi wyznacznikami wartości przestrzeni sprawia, że dyskusja nad znaczeniem przestrzeni ekologicznej w urbanistyce nie powinna abstrahować od pojęcia przestrzeni kulturowej.

Przestrzeń kulturową definiuję jako zbiór wartości: znaczeń, form, symboli i zdarzeń, będących źródłem doświadczeń przestrzennych danej zbiorowości i przez to częścią jej kultury. Tego rodzaju doświadczenia mogą mieć charakter emocjonalny, intelektualny, estetyczny, duchowy, mistyczny. Prowadzą one do utożsamiania się zbiorowości z daną przestrzenią. Polega to na jej „odczytywaniu”, wartościowaniu, przeżywaniu emocjonalnym i „wpisywaniu” w sferę pamięci¹.

Przestrzeń miejską traktuję jako swoistą kompozycję złożoną ze struktur rzeczywistości fizycznej, organiczno-egzystencjalnej i wirtualnej. Takie objaśnianie przestrzeni przesuwają akcent definiowania w stronę pojęcia struktury. Według *Oksfordzkiego słownika filozoficznego*, struktura to „wewnętrzne uporządkowanie elementów pewnej całości, np.: struktura kryształu, społeczna, teorii naukowej, organizmu itd.”².

2. Urbanistyka a przestrzeń ekologiczna

Według klasycznych definicji, urbanistyka zajmuje się budową, rozbudową, odbudową i przebudową miasta. Umiejętności te wymagają wiedzy i pomysłów, dzięki którym decyzje dotyczące zmian w użytkowaniu przestrzeni można uznać za dobre, odpowiednie, racjonalne. Spełnienie takich kryteriów oznacza, że skutki tych decyzji – dające się wyobrazić w dłuższym horyzoncie czasowym – oceniono jako korzystne dla różnych podmiotów, mających prawo gospodarować w tej przestrzeni. Wypracowanie prawidłowych metodologicznie i skutecznych politycznie trybów wyważania racji pomiędzy tymi ocenami

należy do podstawowych zadań urbanistyki. Ranga tego zadania rośnie, w miarę jak nasila się konfliktogenność środowiska miejskiego. Decyzje urbanistyczne muszą być uznane za dobre dla środowiska. W pewnym sensie, przyjmując to kryterium, traktujemy środowisko jako podmiot.

Urbanistyka jest także nauką o problemach rozwoju struktur podtrzymujących życie miejskie oraz umiejętnością praktycznego ich rozwiązywania. W szczególności, wiedza ta ma być pomocna w sterowaniu rozwojem form przestrzennych tak, aby decyzje powodujące te zmiany spełniały również postulat harmonizowania interesów indywidualnych i dobra publicznego. Wymaga to prowadzenia odpowiednio zintegrowanych polityk i strategii.

Do dalszych rozważań proponuję następującą definicję: Urbanistyka to umiejętność budowania struktur podtrzymujących życie miejskie i sterowania ich rozwojem zgodnie z prawami natury i kultury oraz nauka o podstawach racjonalnego wykonywania tych zadań w ramach różnorodnych instytucji społeczeństwa obywatelskiego.

Propozycja ta wymaga komentarza. Przede wszystkim należałoby wyjaśnić, na czym polega specyfika umiejętności budowania struktur urbanistycznych i sterowania ich rozwojem, określić podstawowe wymiary badania i projektowania przestrzeni życia miejskiego oraz główne założenia „konstrukcyjne” definicji.

Założenia te można sprowadzić do czterech, następujących stwierdzeń:

1. Formy przestrzenne struktury urbanistycznej i życia miejskiego są współzależne.
2. Podstawowymi wyznacznikami form przestrzennych życia miejskiego są: system wartościowania przestrzeni i odpowiadające mu wzorce kontaktów³.
3. Przestrzenne wzorce kontaktów oraz hierarchie i tryby wartościowania przestrzeni są współzależne.
4. Kryteria racjonalności w urbanistyce odnoszą się do struktur urbanistycznych, procesów strukturotwórczych i urbanistycznych procedur decyzyjnych.

Pod pojęciem: **struktura urbanistyczna** rozumiem fizyczną i instytucjonalną strukturę podtrzymującą życie miejskie i organizującą przestrzeń zgodnie z prawami przyrody i akceptowalnymi społecznie wzorcami zachowań uznawanymi za miejskie na danym etapie rozwoju cywilizacji i kultury. W dalszej części rozważań akcent kładę na fizyczną stronę struktur urbanistycznych, co w przybliżeniu można sprowadzić do pojęcia struktury funkcjonalno-przestrzennej miasta.

Do klasycznego arsenału instrumentów polityki urbanistycznej należą plany i projekty urbanistyczne, a także zestaw prawno-administracyjnych i finansowych narzędzi stosowanych przy podejmowaniu decyzji urbanistycznych. Decyzje te powinny układać się w logiczne ciągi wpływające sensownie na rozwój urbanistyczny. Wynika stąd, że urbanistykę można również definiować jako umiejętność mądrego zarządzania rozwojem urbanistycznym i naukę o zjawiskach, procesach, strukturach i problemach z tym związanych.

Kryterium racjonalności w urbanistyce oznacza postulat logicznej spójności między rozwiązaniami stosowanymi w projektowaniu zmian w przestrzeni miejskiej a założonymi celami. Ważne cele urbanistyki to: ulepszanie miejskich struktur przestrzennych, poprawa ładu przestrzennego, logiki przestrzennej formy urbanistycznej i jakości życia miejskiego, co oznacza także konieczność zapewnienia odpowiedniej jakości przestrzeni ekologicznej. Planowanie i projektowanie urbanistyczne to tylko narzędzia służące wypełnianiu tej misji. Warunkiem ich prawidłowego funkcjonowania jest umiejętne rozłożenie akcentów w obszarach współdziałania urbanisty, polityka i społeczności, której te działania dotyczą. In-

nymi słowy, polityka wpływa na instytucjonalne warunki uprawiania zawodu urbanistów, tworząc konstrukcje i wątki polityczne regulacji prawnych.

W urbanistyce racjonalność wiąże się z różnymi obszarami działań, podejmowanych w związku z rozwojem miejskich struktur przestrzennych. Dotyczy przede wszystkim harmonizowania struktur przestrzennych i form życia miejskiego oraz wyważania racji (harmonizowanie interesów) różnych podmiotów działających w przestrzeni miejskiej. To – z kolei – prowadzi nas w stronę trybów wartościowania (uzgadniania wartości) przestrzeni miejskiej i związku tych procedur z łagodzeniem konfliktów urbanistycznych.

3. Podtrzymywanie i harmonizowanie rozwoju a porządek urbanistyczny

Postulat rozwoju podtrzymywalnego⁴ jest w początkowej fazie budowania doktryny urbanistycznej. Podstawowe założenia tej idei są normatywną próbą skojarzenia kilku wątków teoretycznych, z których najważniejsze dotyczą warunków sterowania rozwojem z uwzględnieniem ograniczeń środowiskowych, konieczności samoograniczenia i systemowego sterowania potrzebami oraz wielopłaszczyznowych działań podtrzymujących rozwój w imię sprawiedliwości międzypokoleniowej.

Legitymacją działań urbanistycznych jest idea wspólnego dobra. Do kategorii tej zalicza się także pojęcie ładu przestrzennego⁵. Jeżeli zgodzimy się z tymi stwierdzeniami, to powinniśmy tym samym przyjąć, że teoretyczna interpretacja idei ładu przestrzennego i jej praktyczne wdrażanie w przestrzeni życia miejskiego należą do najważniejszych zadań urbanistów⁶.

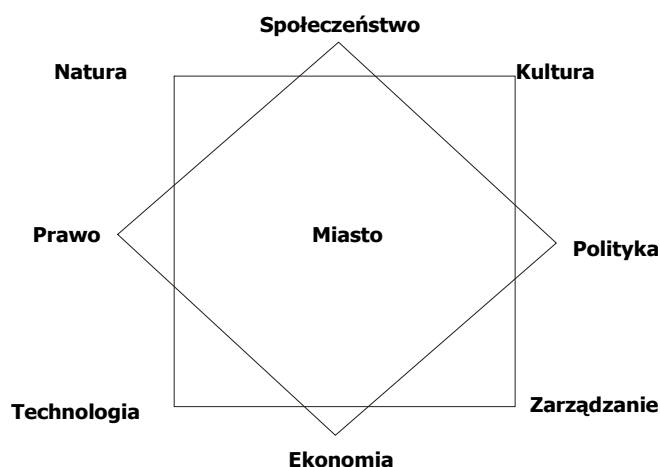
Dualizm natury miasta znajduje także swoje odzwierciedlenie w dwóch głównych nurtach teorii wyjaśniających dynamikę jego struktury i zasady ładu przestrzennego. Pierwszy, akcentuje ideę świadomego i celowego wprowadzania porządku w przestrzeni. Ład przestrzenny staje się tu niejako nadrzędną ideą kulturalną, porządkującą rzeczywistość miejską. Odpowiada systemom wartości właściwym danemu kręgowi kulturowemu, a w konsekwencji – ideom ładu społecznego, z którym wiąże się określona koncepcja wspólnego dobra. Nurt drugi nawiązuje do zaczerpniętych z fizyki i biologii teorii samoorganizacji i zakłada, że mają one zastosowanie w procesach krystalizowania struktur miejskich⁷. Po między tymi dwoma podejściami rozpościera się niematerialny świat modeli i konceptów interpretujących indywidualne decyzje i działania dające formę urbanistycznej materii.

W podejściu pierwszym – nazwijmy go kulturowym – odnajdujemy ślady tradycji „Wielkiego Tematu”, w której szukająca porządku i harmonii myśl teologiczna, filozoficzna, naukowa i artystyczna spotykają się na wspólnych ścieżkach⁸. W ujęciu drugim wpływy nauk przyrodniczych są znacznie silniejsze. Dotyczy to zwłaszcza adaptowania konceptów fizyki teoretycznej dla potrzeb teorii gospodarki przestrzennej.

Harmonia to jedno z najbardziej pojemnych, a zarazem enigmatycznych pojęć. Jest synonimem ładu rozumianego jako zgodność, stosowne uporządkowanie elementów. Od czasów Pitagorasa pojęcie to rozpałało umysły filozofów, uczonych i artystów. Jako tzw. Wielki Temat było przedmiotem fascynacji zwłaszcza tych, którzy poszukiwali uniwersalnych reguł kojarzących zasady myślenia przestrzegane w nauce z teorią muzyki. Dla naszych rozważań szczególnego znaczenia nabierają współzależności między harmonią a względnym zrównoważeniem struktury, jej trwałością, spójnością, a także regularnością

zmian występujących w dających się odczytać rytmach. Można tu wskazać następujące kryteria harmonizowania struktury:

- **Zrównoważenie**, a w tym przypadku względne zrównoważenie układu sił wpływających na dynamikę procesów urbanizacyjnych, a także czynników warunkujących prawidłowe funkcjonowanie systemu.
- **Żywotność** struktury, czyli zdolność do podtrzymywania aktywności głównie dzięki różnorodności i odporności na oddziaływanie negatywnych czynników zewnętrznych i zdolności do eliminowania elementów autodestrukcyjnych.
- **Spójność**, czyli koherencja a zarazem zwartość, dążenie systemu do relacji niesprzecznych, to znaczy do łagodzenia/mitygowania różnego rodzaju konfliktów niejako „wbudowanych” potencjalnie w funkcjonowanie systemu.
- **Oszczędność** w korzystaniu z zasobów energii, terenów itp., co wymusza tendencję do minimalizowania komunikacji/ruchu i optymalizowanie różnych układów cyrkulacji.
- **Czytelność**⁹, czyli regularność dająca się ująć w relacje geometryczne, dzięki którym np. możemy poruszać się w danej strukturze przestrzennej odpowiednio do naszych zdolności w zakresie orientacji przestrzennej (zdolności percepcji przestrzennej) oraz odczytywać inne sygnały odpowiadające wartościom symbolicznym itp. kodom kulturowym. Z kryterium tym wiążą się także cechy estetyczne struktury wpływające na jej atrakcyjność.

Ryc. 1. Wymiary urbanistyki

Fig. 1. Dimensions of urban sciences

Porządek urbanistyczny to współzależność pomiędzy wzorcami życia miejskiego i logiką formy urbanistycznej. Jest to jeszcze jeden sposób wyrażenia analizowanych przez D. Harveya współzależności między formą przestrzenną a procesem społecznym.

Pojęcia „ład przestrzenny” i „porządek urbanistyczny” – aczkolwiek mocno ze sobą związane – nie są tożsame. Opisuując „hierarchię porządków” odnoszących się do systemów urbanistycznych, Allan G. Feldt¹⁰ wymienia – w ślad za słynnym socjologiem i antropologiem miasta Robertem Parkiem¹¹ – sześć „poziomów porządku” w urbanistycznych systemach: 1) fizyczny, 2) biotyczny, 3) ekonomiczny, 4) polityczny, 5) społeczny, 6) ide-

ologiczny. Według tej klasyfikacji, pierwsze dwa poziomy dotyczą własności fizycznych, dwa następne – instytucjonalnych, natomiast poziom społeczny i ideologiczny odnoszą się do wzorców zachowań.

Z perspektywy dzisiejszych doświadczeń wydaje się, że propozycję tę należałoby uzupełnić, a jednocześnie nieco zmodyfikować. Proponuję, aby systematyka „porządków” w urbanistyce uwzględniała co najmniej osiem wymiarów: 1) przyrodniczy, 2) społeczny, 3) kulturowy, 4) techniczny, 5) ekonomiczny, 6) prawny, 7) polityczny i 8) menedżerski (por. ryc. 1).

Znaczenie jakie mają porządkowanie przestrzeni urbanistycznej oraz specyfika prawnych aspektów tej działalności nie wymagają chyba specjalnego uzasadnienia, natomiast celowość dodania menedżerskiego wymiaru urbanistyki uzasadniałbym wzrostem znaczenia problemów zarządzania rozwojem urbanistycznym i związkiem pomiędzy teorią zarządzania rozwojem urbanistycznym, praktyką zarządzania urbanistycznego a rozwojem teorii zarządzania, podejmowania decyzji i planowania strategicznego.

4. Przestrzeń ekologiczna a strategie rozwoju urbanistycznego

Strategia urbanistyczna to umiejętność przeczornego działania, które prowadzi do zmian w strukturach przestrzeni życia miejskiego. Efekty działań powinny nas przybliżać do celów uznanych za strategiczne. Przedmiotem oceny strategii są rezultaty działań odnoszone do zamierzonych celów oraz aktualność strategicznych kierunków w świetle zmieniającej się sytuacji. Wzrost tempa tych zmian i ich zasięgu terytorialnego wymagają, aby w ocenie sytuacji strategicznej uwzględniać coraz szerszy kontekst przestrzenny. Tempo zmian i ich nieprzewidywalność utrudniają prowadzenie strategii długofalowej. Z kolei trudność w uchwyceniu zasięgu przestrzennego tych zjawisk jest poważną przeszkodą w kojarzeniu urbanistycznych strategii z odpowiednimi instrumentami polityki przestrzennej. Są to bodaj najbardziej charakterystyczne uwarunkowania rozwoju metod planowania strategicznego stosowanych we współczesnej urbanistyce.

Bardzo prawdopodobne, że w przewidywalnej przyszłości postęp w demokratyzacji życia publicznego, liberalizacja życia gospodarczego i wzrost świadomości ekologicznej będą wymagały od urbanistów znacznie większej niż dotychczas zręczności w kojarzeniu różnych strategii rozwoju, wpływających na jakość przestrzeni miejskiej. Innymi słowy, urbanistyka będzie w coraz większym stopniu także sztuką formułowania i wdrażania zintegrowanych strategii rozwoju urbanistycznego. Ten postulat zintegrowania dotyczy myślenia strategicznego, którego celem nadrzędnym jest harmonizowanie zmian zachodzących w przestrzeni fizycznej, ale z uwzględnieniem różnych aspektów procesu rozwoju. Dotyczy to wymienionych wcześniej ośmiu wymiarów urbanistyki (rozdz. 3). Takie ujęcie relacji pomiędzy strategicznymi i strukturalnymi aspektami urbanistyki jest jeszcze jedną próbą interpretowania konsekwencji, jakie wynikają dla niej z przyjęcia zasad rozwoju podtrzymywalnego.

Wśród strategii urbanistycznych mających związek z przestrzenią zamieszkiwania i zasługujących na miano zintegrowanych wymienić należy działania publiczne lub publiczno-prywatne podporządkowane zasadom równoważenia rozwoju. W myśl ustawowych zapisów rozwój zrównoważony to *„taki rozwój społeczno-gospodarczy, w którym w celu równoważenia szans dostępu do środowiska poszczególnych społeczeństw lub ich obywateli –*

zarówno współczesnego, jak i przyszłych pokoleń – następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych z zachowaniem zasad równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych”¹². W definicji tej, zgodnie z powszechnie przyjętą wykładnią pojęcia *sustainable development*, podkreśla się cztery wymiary polityki równoważenia rozwoju: 1) polityczny, 2) gospodarczy, 3) społeczny i 4) przyrodniczy. W tym miejscu warto także zwrócić uwagę na kolejne aspekty tej doktryny, a mianowicie:

- kulturowy – idea ta dotyczy także wartości kulturowych, a ściślej – harmonizowania systemu wartości, co należy do podstawowych funkcji kultury,
- technologiczny – jako że urzeczywistnianie idei równoważenia rozwoju wymaga rozwiązań technicznych/technologicznych, a dotyczy przede wszystkim rozwiązań energooszczędnych,
- prawny – bowiem doktrynę *sustainable development* można uważać na jeszcze jedną interpretację idei sprawiedliwości społecznej – także międzypokoleniowej (idea równych szans w dostępie do zasobów), a jej wdrażanie wymaga doskonalenia instrumentarium prawnego,
- filozoficzny – ponieważ jest to idea zmian dokonujących się w czasie i przestrzeni, dotyczących zasobów i podmiotów indywidualnych i społecznych, obdarzonych określonymi zdolnościami poznawczymi (epistemologia środowiska) i traktujących kwestie egzystencjalne środowiska zamieszkiwania również w kategoriach ontologicznych, estetycznych i etycznych.

Przyjęcie perspektywy urbanistyki strategicznej upoważnia, aby do wyżej wymienionej listy dodać jeszcze dwa wymiary:

- strukturalny – akcentujący trwałość, podtrzymywanie i spójność struktur przestrzennych, w tym przypadku struktur środowiska mieszkaniowego,
- menedżerski – bowiem integrowanie strategii rozwojowych różnych podmiotów gospodarujących w przestrzeni zamieszkiwania ma znaczący wpływ na koncepcje zarządzania strategicznego rozwojem urbanistycznym.

Należy teraz powrócić do pytania: Na czym polega strategia równoważenia rozwoju struktur urbanistycznych? Odpowiedzi można szukać na kilku poziomach. Tu wymienię trzy:

- 1) budowanie teorii,
- 2) poziom planistyczny,
- 3) sferę projektowania architektoniczno-urbanistycznego.

Wśród mnogości wątków teoretycznych „zasilających” konceptualnie ideę równoważenia przestrzeni urbanistycznej szczególnie obiecujące wydają się wysiłki, aby ogarnąć w miarę spójną teorią tzw. kulturowe modele natury, strategię równoważenia rozwoju w wielowymiarowej przestrzeni urbanistycznej i teorię projektowania architektoniczno-urbanistycznego¹³.

W ślad za P. Macnaghtenem i J. Urry¹⁴, A. Baranowski zauważa, że: „*Wizja natury jest wytworem kultury: tak, jak istnieje wiele różnych kultur, tak istnieje wiele **kulturowych modeli natury**. To nowe podejście zmienia także sposób myślenia o równoważeniu środowiska mieszkaniowego*”¹⁵. Dalej, A. Baranowski podkreśla, że w równoważeniu chodzi o coś więcej niż „(...) spełnianie arbitralnie przyjętych wskaźników równoważenia w celu osiągnięcia kolejnych stanów równowagi. Chodzi jednak o coś więcej: zadaniem jest harmonizowanie społecznych, ekonomicznych i ekologicznych celów działań w procesie podtrzy-

mywania równowagi (taki jest właściwy sens terminu *sustainability*) i reagowania na jej zaburzenia”. W zdaniu tym znajdujemy poparcie dla zaproponowanej tu już wykładni idei równoważenia rozwoju z perspektywy urbanistyki strategicznej. Przecież „harmonizowanie społecznych, ekonomicznych i ekologicznych celów działań” można interpretować jako integrowanie i harmonizowanie różnych, selektywnych strategii urbanistycznych celem podtrzymywania rozwoju i równowagi strukturalnej, a to uznano za charakterystyczny rys urbanistyki strategicznej. Uzasadnienie dla jej wymiaru strukturalnego znajdujemy również w przytaczanym tekście A. Baranowskiego. Czytamy tam, że: „Kształtowanie środowiska mieszkaniowego jest osadzone w strukturze miasta, ale urzeczywistnia się właśnie w miejscu”¹⁶. Dalej znajdujemy odniesienie do filozoficznych koncepcji miejsca i „przestrzeni przepływów”¹⁷. Tym samym, na zasadzie kompozycji runda powracamy do punktu wyjścia naszych rozważań.

5. Przestrzeń ekologiczna a logika formy urbanistycznej

Strategię rozwoju miasta możemy uznać za racjonalną pod warunkiem, że uwzględnia interpretację logiki struktury urbanistycznej i strukturalnych efektów działań. Postulat ten zawiera następujące, pozornie oczywiste założenia:

- urbanistyczną strukturę przestrzenną powinno cechować uporządkowanie, które można nazwać strukturalną logiką formy miejskiej,
- logikę tę daje się zinterpretować w postaci zasad,
- strategię urbanistyczną powinny być w miarę spójne z tymi zasadami.

Zderzenia między odmiennymi strategiami prowadzą zbyt często do nadmiernej deformacji idei budującej logikę danego planu czy projektu. Ta istotna zmiana profesjonalnej pozycji urbanisty jest wynikiem długotrwałego procesu. W demokracjach przybiera on na sile, w miarę jak coraz większe obszary życia publicznego poddawane są liberalnej deregulacji. Sprawy komplikuje dodatkowo fakt, że oprócz oficjalnych strategii, zapisanych w dokumentach planistycznych i tych cząstkowych, których cele i skutki odsłanianie są – przynajmniej częściowo – przy okazji pojedynczych projektów, istnieje jeszcze swego rodzaju „*continuum strategii*”. Składają się nań strategie, które w toku oficjalnych procedur często umykają uwadze, chociaż ich wpływ na rozwój struktur urbanistycznych bywa równie istotny, jak treści budujące oficjalną stronę „gry strategicznej”.

Mogłoby się wydawać, że sprawę rozwiąże doskonalenie metod partycypacji społecznej, technik negocjowania konfliktów urbanistycznych i pełniejsza integracja planowania przestrzennego i strategicznego. Są to niewątpliwie ważne kierunki działań, ale dotyczą one zaledwie przysłowiowego „wierzchołka góry lodowej”. Zdawałoby się też, że tak mocne poparcie ideologiczne dla transparentności życia publicznego, jakie oficjalnie deklarują instytucje demokracji, pomoże w rozwiązywaniu tego problemu. Niestety, praktyka daje zbyt wiele przykładów wskazujących, że postulat ten pozostaje w sferze teorii – ściślej: politycznych ideologii.

Najważniejsze przesłania dotyczące nowych przestrzennych struktur urbanistycznych zarysowujących się w skali regionalnej sprowadzają się do następujących stwierdzeń:

- Nowe struktury i formy zamieszkiwania (życia miejskiego) wymagają nowej koncepcji przestrzeni, nowych sposobów jej interpretowania i zapisywania oraz regulowania zmian w niej zachodzących.

- Koncepcje te dotyczyć powinny bardziej skutecznych i racjonalnych trybów sterowania zmianami w urbanistycznej przestrzeni w powiązaniu z innymi rodzajami polityki miejskiej i regionalnej, a zwłaszcza z polityką w zakresie transportu, polityką energetyczną, ekologiczną i kulturalną.
- Wśród priorytetów zrównoważonej polityki wobec przestrzeni metropolitalnej powinny znaleźć się przede wszystkim badania nad wzajemnymi związkami pomiędzy logiką formy urbanistycznej a rozwojem systemu transportu oraz ekologicznymi i kulturowymi uwarunkowaniami tego procesu.

Uwagi te odnoszą się do różnych skal systemu osadniczego. Tutaj skupiono się na problemach polityki lokalnej z wyraźnym odniesieniem do skali metropolitalnej. W aktualnych uwarunkowaniach rozwoju dużych miast, zarządzanie zmianami w zagospodarowaniu przestrzennym jedynie w ich granicach administracyjnych nie spełnia wymagań wynikających z idei harmonizowania i podtrzymywania rozwoju. Mówiąc inaczej, logika sterowania procesami rozwoju ośrodków miejskich posiadających cechy metropolitalne wymaga metropolitalnej przestrzeni zarządzania. W pewnym stopniu, postulat ten dotyczy również sfery regulacji.

Nadal jednak pozostaje otwarte pytanie o kierunki ewolucji dyscypliny urbanistycznej pod wpływem przeciwstawnych tendencji: presji liberalizacji życia gospodarczego i coraz powszechniej uświadomionej konieczności ochrony wspólnych zasobów w imię doktryny podtrzymywania rozwoju. Możliwe są co najmniej dwa skrajnie odmienne scenariusze. Pierwszy, dość prawdopodobny, to perspektywa dalszego „rozmywania” się profesjonalnej tożsamości pod wpływem przeciwstawnych ideologii i różnorodnych czynników, które tu ująłem w osiem kategorii, nazwanych umownie „wymiarami urbanistyki”. Drugi opiera się na założeniu, że nadmierna relatywizacja i osłabienie trwałych wyznaczników porządku wywoła „reakcję obronną” zarówno w środowisku profesjonalnym, jak i wśród szerszych kręgów społecznych. Konsekwencją tej reakcji może być powolny proces odradzania się dyscypliny urbanistycznej.

Jakie okoliczności mogą pobudzić ten proces? Historia uczy, że w punktach zwrotnych należy sięgać „do fundamentów”, do tych wartości i tradycji, które budowały zręby dyscypliny. W przypadku urbanistyki tworzyła je architektura – w jej relacjach z krajobrazem, środowiskiem, techniką i kulturą społeczną. Istnieje zatem wiele powodów, aby odrodzenia tożsamości zawodowej urbanistyki szukać w jej architektonicznej tradycji. Oznacza to, że w proponowanej tu definicji należy zaakcentować jeszcze raz związek urbanistyki ze sztuką budowania formy miejskiej.

Witruwiańska definicja architektury zachowuje swoją moc w odniesieniu do urbanistyki, co znaczy, że wymieniane przez Witruwiusza cechy architektury mają zastosowanie jako kryteria wyznaczające racjonalność „architektoniki miasta”. Odnosząc je do wymienianych tu wielokrotnie podstawowych wymiarów urbanistyki, należy zwrócić uwagę na następujące kierunki dalszych poszukiwań precyzujących racjonalność formy urbanistycznej:

- ekologiczne definiowanie urbanistyki, czyli odnoszenie przesłanek i skutków decyzji urbanistycznych do przestrzeni ekologicznej i jej związków z architekturą krajobrazu,
- wpływ czynników technologicznych, a zwłaszcza inżynierii transportu, na logikę formy urbanistycznej,
- poszukiwanie partnerskiej formuły w relacjach między urbanistyką a polityką, czyli dążenie do umacniania roli urbanistyki w budowaniu społeczeństwa obywatelskiego, a jednocześnie przeciwdziałanie tendencjom nadmiernego podporządkowania decyzji

urbanistycznej poprawności politycznej liberalnej demokracji, prowadzącej nierzadko do lekceważenia uzasadnionych naukowo racji ekspertów,

- poszukiwanie nowych formuł wartościowania przestrzeni, czyli rozwijanie nowych teorii kojarzących ekonomikę miasta z ekonomiką środowiska i wartościami kulturowymi w taki sposób, aby w procesie równoważenia racji wartości rynkowe nie dominowały zbyt nad innymi wartościami decydującymi o jakości życia miejskiego i możliwości trwałego korzystania z zasobów przyrody i kultury,
- doskonalenie prawnych instrumentów sterowania zmianami w przestrzeni miejskiej, pomagających skuteczniej wdrażać wymienione tu zasady porządku urbanistycznego,
- rozwijanie metod zarządzania strategicznego w urbanistyce w kierunku, który określono tu mianem „urbanistyki strategicznej”.

Takie są główne wątki ekologicznego myślenia o urbanistyce.

Przypisy

- ¹ Por. Z.K. Zuziak, *Strategie rewitalizacji przestrzeni śródmiejskiej*, Monografia nr 236, seria: Architektura, Wyd. Politechniki Krakowskiej, Kraków 1998, s. 68.
- ² S. Blackburn, *Oksfordzki słownik filozoficzny*, Wyd. „Książka i Wiedza”, Warszawa 1997, 2004, s. 379.
- ³ Por. T. Zipser – paradygmat decyzji przestrzennych; T. Zipser, *Aktualna doktryna urbanistyczna wśród ślepych uliczek*, [w:] T. Ossowicz i T. Zipser (red.), *Urbanistyka w działaniu: teoria i praktyka*, Urbanista, Warszawa 2006.
- ⁴ Termin: „rozwój podtrzymywalny” jest znacznie lepszym tłumaczeniem angielskiej nazwy doktryny *sustainable development* niż używany często w oficjalnych dokumentach w literaturze polskiej zwrot: „rozwój zrównoważony”. Por. także: A. Baranowski, *Projektowanie zrównoważone w architekturze*, Wyd. Politechniki Gdańskiej, Gdańsk 1998; T. Markowski, *Zarządzanie rozwojem miast*, Wyd. Nauk. PWN, Warszawa 1999.
- ⁵ Por. A. Jędraszkowski, *Zagospodarowanie przestrzenne w Polsce – drogi i bezdroża regulacji ustawowych*, Warszawa 2005. Por. także T. Zipser, 2005.
- ⁶ Warto u jednak od razu przypomnieć, że stworzenie prawnych warunków do przestrzegania zasad ładu przestrzennego jest obowiązkiem polityków.
- ⁷ Por.: R. Domański, *Gospodarka przestrzenna*, PWN, Warszawa 2002; T. Zipser, J. Sławski, *Modele procesów urbanizacji. Teoria i jej wykorzystanie w praktyce planowania*, Studia KPZK PAN, t. XVII, PWE, Warszawa 1988; także: T. Ossowicz, *Metoda ustalania kolejności przedsięwzięć polityki przestrzennej miasta wielkiego*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2003.
- ⁸ Por. J. Jamie, *Muzyka sfer. O muzyce, nauce i naturalnym porządku wszechświata*, Znak, Kraków 1996.
- ⁹ T. Zipser określa to kryterium jako „przejrzystość”, zdolność do zapamiętania ogólnego schematu grafowego i możliwość diagnozowania.
- ¹⁰ A.G. Feldt, *Planning Theory*, [in:] A.J. Catanese (Ed.), *Urban Planning*, McGraw Hill, Nowy Jork 1988.
- ¹¹ Por. R. Park, *Human ecology*, American Journal of Sociology, Vol. 42, July 1936, s. 14.
- ¹² Ustawa o ochronie i kształtowaniu środowiska z 1980 r. z późniejszymi zmianami. Por. również: J.M. Chmielewski, *Teoria urbanistyki w projektowaniu i planowaniu miast*, Warszawa 2001, s. 323, a także: W. Seruga i G. Skalska, *Zrównoważone inwestycje mieszkaniowe: „Green Growth”*, *Polityka, realizacje, nauczanie*, Czasopismo Techniczne z. 1/2007, seria: Architektura z. 3-A/2007, Wyd. Politechniki Krakowskiej, s. 5.

- ¹³ Zarys teorii projektowania zrównoważonego przedstawił A. Baranowski w pracy: *Projektowanie zrównoważone w architekturze*, Wyd. Politechniki Gdańskiej, Gdańsk 1998. Z kolei związki między równoważeniem rozwoju a planowaniem strategicznym struktur regionalnych analizuje T. Parteka w pracy: *Planowanie strategiczne w równoważeniu struktur regionalnych*, Wyd. Nauk. PWN, Warszawa 2000. Wśród pionierów wprowadzania idei równoważenia rozwoju do teorii i praktyki planowania przestrzennego w Polsce wymienić należy przede wszystkim prof. Jerzego Kołodziejskiego.
- ¹⁴ P. Macnaghten, J. Urry, *Alternatywne przyrody*, Wyd. Nauk. Scholar, Warszawa 2005. Por. także: *O naturze i kulturze*, pod red. Jana Mozrzymsa, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2005. W monografii tej, będącej X tomem materiałów Interdyscyplinarnego Seminarium Studium Generale na Uniwersytecie Wrocławskim (rok akademicki 2004/2005) znajdzie czytelnik zbiór tekstów, które mogą być inspirującą pożywką dla rozważań na temat współzależności między naturą i kulturą.
- ¹⁵ A. Baranowski, *Miejsce jako mikrośrodowisko codzienne*, Czasopismo Techniczne z. 1/2007, seria: Architektura z. 3-A/2007, Wyd. Politechniki Krakowskiej, s. 8.
- ¹⁶ A. Baranowski, *op. cit.*, s. 8.
- ¹⁷ Pojęcie to wprowadza do teorii miasta Manuel Castells. Por. M. Castells, *The Informational City: Information Technology, Economic Restructuring and the Urban-Regional Process*, Blackwells, Oxford 1991.

Literatura

- [1] Baranowski A., *Projektowanie zrównoważone w architekturze*, Wydawnictwo Politechniki Gdańskiej, Gdańsk 1998.
- [2] Chmielewski J.M., *Teoria urbanistyki w projektowaniu i planowaniu miast*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2001.
- [3] Domański R., *Gospodarka przestrzenna*, Wyd. Nauk. PWN, Warszawa 2002.
- [4] Gzell S., *Nowe Planowanie – integracja kwestii projektowych, ekonomicznych, środowiskowych i społecznych w nowej filozofii planowania rozwoju miast*, [w:] Lorenz P. (red.), *Systemy zarządzania przestrzenią*, Wydawnictwo Politechniki Gdańskiej, Gdańsk 2002, 24-41.
- [5] Jędraszkowski A., *Zagospodarowanie przestrzenne w Polsce – drogi i bezdroża regulacji ustawowych*, Nakładem Unii Metropolii Polskich, Warszawa 2005.
- [6] Kołodziejski J., *Uwarunkowania przestrzenne ochrony środowiska przyrodniczego*, [w:] *Planowanie przestrzenne jako narzędzie ochrony środowiska przyrodniczego* z. 139, Warszawa 1988.
- [7] Parteka T., *Planowanie strategiczne w równoważeniu struktur regionalnych*, Polska Akademia Nauk, Studia, t. CVIII, PWN, Warszawa 2000.
- [8] Zipser T., *Aktualna doktryna urbanistyczna wśród ślepych uliczek*, [w:] Ossowicz T., Zipser T. (red.), *Urbanistyka w działaniu: teoria i praktyka*, Urbanista, Warszawa 2006.